

у централізованому порядку вищим партійним керівництвом і був спрямований на виховання підростаючого покоління в дусі вірності марксистсько-ленінським ідеалам, викорінення національної свідомості як в українців, так і представників інших націй. Натомість суспільству насаджувалася більшовицька /сталінська версія матриці національної пам'яті, яка в майбутньому стане основою формування людини нового типу – Homo sovieticus.

Література:

1. Головенько В. А. Український молодіжний рух: історія та сьогодення. К., 1994.
2. ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 494.
3. ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 707.
4. Дем'янчук О. П. Політична освіта: місток між державою та громадянським суспільством. *Громадянське суспільство: проблеми теорії та практики* : [зб. ст. / упоряд. і наук. ред. С. Рябов. Київ : НаУКМА, 2008. С. 62–79.
5. Стародубець Г. М. Молоде покоління національних меншин України в об'єктиві молодіжної політики більшовицько-радянської влади (друга половина 1920-х – початок 1930-х років). *Етнічна історія народів Європи*. 2026. № 78. С. 84–93

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-618-1-43>

ТРАНСФОРМАЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ

Стасюк О. Й.

*доктор історичних наук, старший науковий співробітник
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
м. Львів, Україна*

Історична пам'ять – це соціально сконструйований спосіб осмислення минулого, який визначає колективні уявлення про історичний досвід народу та через освіту, державну політику пам'яті та офіційні комеморативні практики впливає на його самоідентифікацію, пристосовуючи до культурних і політичних потреб сучасності. Для України, яка впродовж ХХ століття пережила численні тоталітарні режими, репресії, геноциди та боротьбу за незалежність, питання історичної пам'яті набуває особливої ваги, адже в Україні досі триває боротьба

між різними «версіями» історії – пострадянською, національною, регіональною. Конфлікти пам'яті впливають на політику, освіту, публічний простір і навіть міжнародні відносини, перешкоджаючи консолідації української нації та її конструктивним взаєминам із сусідніми державами. Тож вироблення політики пам'яті, яка б відповідала стану свідомості сучасного українського суспільства та сприяла подальшому формуванню української політичної нації, є одним з пріоритетних завдань Уряду незалежної України.

У системі формування історичної пам'яті українців одну з ключових ролей відіграє тематика Другої світової війни, що обумовлюється багатьма чинниками, і насамперед потребою розв'язання нагальних суспільно-політичних проблем, напряду пов'язаних з наслідками війни або її сучасними інтерпретаціями. Мова передовсім про виклики, пов'язані зі становленням української державності, формуванням національної ідентичності, консолідаційними процесами, а також військової загрози з боку Російської Федерації (РФ).

Друга світова війна стала величезною трагедією для українського народу. Українські землі перетворилися на арену жорстоких боїв, масових репресій, страт та депортацій. За найменшими підрахунками Україна втратила понад 8 мільйонів мешканців, що полягли на фронтах, були знищені окупантами, загинули від голоду та хвороб, спричинених воєнними обставинами. Розділені кордонами різних держав, українці змушені були воювати у складі різних армій, часто по різні боки протистояння: у лавах Радянської армії – 7 млн. українців, у складі нацистської армії – від 230 до 250 тис., армії Польщі – 120 тисяч, Великої Британії та Канади – 45 тис., США – 80 тис., Франції – 6 тис., у лавах Української повстанської армії (УПА) – від 100 до 200 тис. осіб.

Різновекторний воєнний і політичний досвід українців закріплював у пам'яті людей відмінні, деколи протилежні уявлення про події Другої світової війни і саме у такому форматі засвоювався наступними поколіннями. Специфічні, емоційно насичені та дуже індивідуальні уявлення про війну сформували такі категорії населення як полонені, в'язні нацистських та радянських концтаборів, остарбайтери, вимушені чи добровільні колаборанти, депортовані в рамках україно-польського переселення 1944–1946 рр., вивезені у Сибір сім'ї українських повстанців тощо. Розмаїття воєнних досвідів українців з самого початку формувало не лише багатовимірний пам'яттєвий простір України, але і його конфліктність, що апріорі закладено у здатності історичної пам'яті відтворювати точку зору певної спільноти: нації, етносу, соціальної верстви, досвід яких рідко буває ідентичним.

Тривале перебування України під тиском радянської тоталітарної системи, яка нав'язувала суспільству імперську «єдиноправильну»

версію Великої Вітчизняної війни, довший час штучно стримувало появу т.зв. «війн пам'яті». Однак процеси переосмислення тоталітарного минулого, що розпочалися напередодні досягнення Україною незалежності, загострили протистояння в українському суспільстві щодо ключових подій ХХ ст. Це, з одного боку, було зумовлене домінуванням у свідомості людей радянських наративів, з іншого – політикою гласності, що уможливила оприлюднення альтернативних поглядів на Другу світову війну, та регіональною диференціацією історичного досвіду населення. Конфліктність інтерпретацій минулого підживлювали відсутність державної політики пам'яті та активний вплив пропаганди з боку Російської Федерації, яка через медійні, культурні та наукові канали продовжувала відтворювати імперсько-радянські моделі історичної свідомості з метою делегітимації української державності. У сукупності ці чинники перетворили історичну пам'ять на поле символічного протистояння, яке триває до сьогодні та набуло особливої гостроти в умовах російської агресії проти України [1, с. 117].

Російсько-українська війна стала ключовим імпульсом для переосмислення українцями свого історичного минулого, адже перетворення в усіх на очах «братнього народу» на агресора стало поштовхом до переоцінки населенням широкого спектра подій сучасності й минулого на рівні державної політики, локальних громад і приватних біографій. Попри страшні наслідки, пов'язані з демографічними втратами та руйнуваннями, воєнна агресія спричинила корисні свідомісні зміни в українському суспільстві, які в мирний час тривали б десятиліттями. Зокрема за час війни відбулася інтенсивна деколонізація та дерусифікація українського суспільного простору, що сприяло консолідації української нації та її мобілізації довкруг єдиного національного наративу, побудованого на основі концепту суб'єктності українського народу.

Важливим аспектом цих змін є перегляд і переосмислення травматичних подій минулої історії, що в останні роки стали надзвичайно важливим сегментом масової свідомості та колективної ідентичності українців [4]. Якщо кілька років тому більше половини українців сповідували войовничі імперсько-радянські наративи про «Велику Отечественну войну» та незмінно святкували «День Победы» як одне з найбільших державних свят, то сьогодні українське суспільство дедалі більше орієнтується на європейську модель пам'яті, у якій акцент робиться на досвіді тоталітаризму, злочинах окупаційних режимів та індивідуальних трагічних історіях. Ця традиція пам'ятання відкидає переможні реляції про «Велику Вітчизняну війну» та славу «радянського солдата-визволителя», а її основною метою є досягнення суспільного примирення шляхом вшанування всіх її учасників та жертв

під гаслом «Ніколи знову!». Свято 9 травня в Україні оголошено Днем перемоги над нацизмом з наголосом на внесок України у ліквідацію цього загальносвітового лиха. Відповідно з публічного простору держави усунуто термін «Велика Вітчизняна війна» та запроваджено більш коректний – Друга світова війна, а хронологію подій окреслено реальними історичними рамками – 1939–1945 рр. Ці зміни значною мірою спричинені паралелями між нацистською та сучасною російською окупаційною практикою, на які систематично звертають увагу як історики, так і правозахисні організації.

Водночас помітні значні зміни у ставленні людей до різних аспектів Другої світової війни. Як свідчить опитування Фонду «Демократичні ініціативи», у 2020 р. лише трохи більше половини опитаних українців вважали, що Радянський Союз разом із Німеччиною несе відповідальність за початок Другої світової війни, а прагнення Кремля монополізувати вирішальну роль у перемозі над нацистською Німеччиною лише за російським народом, не відповідає історичним реаліям [5]. Станом на початок 2023 року так думали уже більше 85% респондентів [2, с. 4]. Значно збільшилося число людей, які об'єктивно поінформовані про події, що лягли в основу міфотворчості Кремля: героїчну оборону Брестської фортеці, подвиг героїв-панфіловців, Зої Космодем'янської, учасників підпільної організації «Молода гвардія» та ін., що підважує в очах людей радянську версію про Велику Вітчизняну війну та підштовхує до пошуків альтернативи.

Важливим наслідком російсько-українського воєнного протистояння є зменшення регіональних відмінностей у баченні минулого. Дослідження засвідчують, що спільний досвід війни істотно згладив контрасти між півднем, заходом і центром країни, які раніше часто розглядалися як носії відмінних історичних ідентичностей. Це передовсім стосується переоцінки українським суспільством боротьби ОУН і УПА: у 2010–2014 роках – їх визнавали борцями за незалежну Україну лише 20–30% респондентів, у 2015–2021 роках – 41–47%, а у квітні 2022 року – майже 70% [2, с. 4]. Аж надто очевидні кореляції російсько-української війни з подіями в Західній Україні 1940–1950-х років, увиразнили визвольно-революційний характер боротьби ОУН і УПА та перевели усвідомлення цих подій з політичної у ціннісну площину. Оцінка чину українських повстанців відбувається сьогодні не за регіональним принципом, а відповідно до його змісту, який для більшості українців в умовах російської агресії перетворився на незаперечну та загальновизнану вартість. Такий підхід не лише унеможливорює маніпуляції колективною свідомістю суспільства, але й сприяє його консолідації [6].

У підсумку сучасні уявлення українців про Другу світову війну дедалі більше інтегруються в загальноєвропейський контекст культури

пам'яті та водночас слугують важливим чинником формування національної ідентичності й історичної суб'єктності України. Процес трансформації української історичної пам'яті – від радянської монологічної версії до плюралістичного, науково обґрунтованого бачення минулого, є важливою складовою формування національної ідентичності, громадянської свідомості та стійкості українського суспільства в умовах сучасних викликів.

Література:

1. Гриневич, В. А. Політика пам'яті Другої світової війни в Україні: у пошуках ідентичності та консолідації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 4. С. 111–127.

2. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ. Результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт. Київський міжнародний інститут соціології. 2023. Січень. https://kiis.com.ua/materials/news/20230320_d2/UCBI_History2023_rpt-UA_fin.pdf

4. Киридон, А. Політика пам'яті в Україні (1991–2015 рр.). *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія : Історія, міжнародні відносини*. 2015. Вип. 15. С. 244–250.

5. 56% українців вважають СРСР відповідальним за початок Другої світової війни разом із Німеччиною – опитування. (2020). Радіо «Свобода». 5 травня. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-56-vidsotkiv-ukraintsiv-vvazhayut-srsr-vidpovidalnym/30593845.html>

6. Судин, Д. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності. Тиждень. 2022. 24 серпня.